

Մ Ո Ւ Մ Ա Յ Ք Մ Ա Ս Ե Ա Յ

Զ Ա Յ Ն

Ը Ն Կ Ե Ր Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՅՈՒՆԻՍ 20

1864 Բ. ՏԱՐԻ

ԹԻԻ 23

ԱՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Տես թիւ 20)

Ժողովուրդը, որ անցեալները պատրաստ էր Սահմանադրութեան համար արիւն թափելու, ազատութեան լոկ հաճոյական ըլլալուն համար չէր այնքան. եւ զիտութիւնը ինքնին ցանկալի ըլլալուն համար չէ որ այնքան շատ պատանիներ կեանքերնին ուսման մէջ կանցընեն. այլ սա յուսովն է թէ ասոնցմով պիտի կարողանանք առողջ ապրիլ, հարուստ ըլլալ եւ մարդկութիւն ստանալ. Եւ անհիմն յոյսովը փայլուն Եւրոպայի ներքնապէս ինքզինքը փառացուցած է. Եւ իմ ձեռքերս ցաւցուցած չեմ ծափահարութեամբ Սահմանադրութեան համար. ոչ թէ ոմանց պէս տգէտ ըլլալով անոր մեծ բարիք մը ըլլալուն ազգերնուս, այլ չունենալով «Կեցցէ» գոչող բազմութեանը պէս անահնկալութիւնը թէ՛ ժողովուրդին հարուստ եւ երջանիկ ըլլալուն պատճառ պիտի ըլլայ. Եւ ատանգամ բարեկամներու հեգնօրէն կրսէի. «Ի՞նչ կը յուսայ բազմութիւնը Սահմանադրութեան»

թենէն, քանի որ դրպանը պարապ է. Եւրոպեւ տգէտ եւ ռամկական խօսք մը կերեւայ ըսել թէ «Ժողովուրդ մը զիտութիւն եւ ազատութիւն ունենալով չը կրնար առողջութեան ճամբան սորիլ եւ ապրուստ գտնել եւ բարի ըլլալ». բայց փոքր ինչ երկայնամիտ ըլլալով նրկատեցէք որ Բնութեան իմաստուն եւ բարեբար տնօրէնութիւնը մարդուս կեանքին ու երջանկութեանը էականապէս հարկաւոր եղած բաները թողուցած չէ որ մարդ կրթութեամբ եւ զիտութեամբ գտնէ. ինչ որ նոր քաղաքականութիւնը կրնայ տալ մեզի, երկրորդական կարգի բարիքներ են. իսկ մարդուս առողջութիւնը, ապրուստը եւ բարոյականութիւնը կու գայ բնութեան տնօրէնութիւններէն եւ բնական ազդումէ.

Բայց հարկ չէ մեզի բնական օրէնքներուն եւ մարդկային բնութեան վրայ խորունկ տըրամաբանութիւններու մէջ մտնել աս խնդիրը լուծելու համար. այլ միայն աս յոյսին հիմք քննելով խաբեբայ ըլլալը կտրուկենք. Եւրոպայի զիտութեան եւ ազատութեան առաջնորդ

է, եւ երջանկութեան կողմանէ առջեւնիս կը փայլի. մեր պատանիները կերթան կզմայլին, կու գան իրենց տխրութեան մէջ կը գովեն, եւ կը փափաքին որ մենք ալ գիտութիւն ու ազատութիւն ստանալով անանկ ըլլանք. իսկ ես ութը տարիի չափ է կը խորհիմ կը քնենմ թէ ինչ կերպով կրնանք գիտութիւն եւ ազատութիւն ըստանալ առանց Նւրոպային պէս ըլլալու. վասն զի զարմանալի է ըսելը, Նւրոպայի վիճակը աղէկ չէ. փայլուն է՝ բայց ոչ երջանիկ. Որովհետեւ Նւրոպան է մեր ուսումնականաց յոյսին հիմը. թէ որ Նւրոպան երջանիկ է, լաւ, մենք ալ անոր նմանելու աշխատինք. եթէ չէ, ու միայն երեւոյթ մը, ալ մեր յոյսը պարապ է եւ տրամաբանութեամբ հարկ չէ ցուցնելու թէ գիտութիւնն ու ազատութիւնը մեզ երջանիկ չի կրնար ընել:

Ես նիւթին վրայ ոչ թէ ես յանձն կառնեմ ինքնա քննել եւ ապացուցանել անոնց վիճակը, այլ՝ ես համոզուած ըլլալով կը ցուցնեմ թէ աս կերպով, այսինքն՝ անոնց վիճակը քննելով, որ է իրողութեան նայելով, աս խնդիրը լուծելու է, քանի որ առջեւնիս օրինակ ունինք. որ գիտնանք թէ՝ եթէ մենք ալ անոնց աստիճանին հասնինք գիտութեան եւ ազատութեան մէջ, ինչ պիտի ըլլայ վիճակնիս. Եթէ մէկը քննելով երջանիկ ու աղէկ գտնէ անոնց վիճակը, անոր խօսք չունիմ ըսելու. միայն թէ վստահ եմ որ կողմնակի է ըրած քննութիւնը:

Բայց եւ այնպէս մէկ երկու համառօտ տեղեկութիւն կու տանք անոնց վիճակին վրայ. Նւ նախ մէկ երկու գիտողութիւններ կան, որով կը տեսնուի թէ ինչ կերպով աս քննութիւնը ընողները կրնան սխալիլ:

Նւրոպացիք շատ պարծենկոտ են. Տաճկաստանցւոց պէս չեն որ արեւելեան ամէկ տութիւնը ունին պարծենալու. անոնք չնչին բաներ անգամ խօսքի արժանի կը սեպեն եւ կը պարծենան. Եւ իրենց գիտութեանը ճամբաներուն եւ շէնքերու աղէկութիւնը, ժողովուրդին ազատութիւնը, վաճառականութիւնը, արհեստները բերնի սովորութիւն եղած է. ամեն ճառախօսութեան՝ ամեն զրքի մէջ կը տեսնես, որ եւ է նիւթի վրայ որ ըլլայ. բայց իրենց մէջ տարածուած աղքատութիւնը, հիւանդութիւնը, ամբարշտութիւնը այնպէս կը ծածկեն, որ մէջբերին մտնելով եւ որոնելով կրնաս գտնել:

Եւ գիտեմ որ քիչ մարդ պիտի հաւատայ խօսքիս որ կը վկայեմ թէ Նւրոպացիք անկէ՞ր՝ ժողովուրդներէ աւելի վատառողջ, աւելի հացի կարօտ եւ աւելի ամբարիշտ ժողովուրդ են. Ուստի այս պարծենկոտութիւնը շատ արգելք կըլլայ անոնց իրական վիճակը հասկընալու. ինծի անանկ կը թուի որ, եթէ Նահապետական դարու անձ մը լաւ տեղեկանայ անոնց վիճակին պիտի ողբայ եւ ոչ զմայլի: Բայց կը տեսնես որ Տաճկաստանցիներ իրը միշտ փար կը զարնէ. միտքը իրենին պակասութիւնը տեսնելու հակած է, ու Նւրոպացիներ ընդհակառակը: Երկրորդ աս գիտելու է որ արդի քաղաքականութեան մէջ յառաջացած ժողովուրդը միշտ եղածէն աւելի հարուստ՝ աւելի բարի՝ աւելի քաղաքավար՝ մարդասէր՝ մաքուր եւ ուժով կերեւայ. ասիկայ բուն մեր վրայ ալ կրնանք տեսնել, տես ինչպէս կըթած մարդոց վրան գլուխը կոկուած՝ բնակարանին, կերած հացերնին եւայլն առանց իրենց ներքին վիճակին յարմարութիւն ունենալու. այսպէս է Նւրոպան. շէնքերը մեծ, ճամբաները մաքուր, մարդկային կարօտութեան ամեն հնարքները կան. բայց ներսուանց ժողովուրդը խեղճ են. ուստի տեսածնէս վար դա-

* Չափազանց ջերմութիւնը մարդս կը թուցնէ եւ չափազանց ցուրտը կը թմրեցնէ. այսպէս այրեցեալ գօտիին եւ սառուցեալ բեւեռներուն վրայ կը գտնուին Լաշէէ ժողովուրդներ, որ գուրկ են երջանկութեան գրեթէ ամեն պայմաններէն: Ասոնք ուրիշ գօտիներու բնակչացը հետ հաղորդակցութիւն ընելով պիտի երջանկութեան ճամբուն մէջ մտնեն. Իմ հակառակածս կըթուի չէ, վասն զի թէեւ վերոյիշեալ գօտիներէն զատ մարդ իր բնական վիճակին մէջ առողջութիւն, ապրուստ եւ բարոյականութիւն ունի, բայց կըթուելով աւելի կազնուանայ, իր երջանկութեան թէ տեսակը եւ թէ աստիճանը կը բարձրանայ, բայց «Եւրոպայ» կըթուի թեամբ. վասն զի ասիկայ իր մէկ օգուտին հետ տաւր վնաս կը բերէ: Վասնորոյ վերը «անկիրթ ժողովուրդներէ» ըսելուս փոխանակ Եւրոպական կըթուի չունեցող ժողովուրդ ըսելու եմ. ինչպէս որ է Ռուսի եւ Տաճկաստանի կըթուի չենք. Տաճկաստանի կամ արեւելեան կըթուի չենք Եւրոպականէն հին է. Տաճկաստան Եւրոպական կըթուի չենք անտեւելով վնաս ըրած է: Եւրոպան մեծ ջանք ունի Ռուսը իր կըթուի չենք ընթացքին մըտցնելու, թէպէտ մեր վրայ ըրածին չափ յաջողած չէ. բայց որքան յաջողած է չեմ գիտեր:

տեղու եմք անոնց վիճակը, եթէ ոչ սխալ կըլլայ ըրած քննութիւննիս :

ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ

Մեր արդէն ունեցած տեղեկութիւններն ուս վերայ, աւելցնելով այս վերջին տասնեւհինգ օրերնուս մէջ յատուկ հետազոտութեամբ ստացած տեղեկութիւններնիս ալ, այս անգամ աւելի համարձակութեամբ, աւելի վրաստահութեամբ եւ աւելի բարձր ձայնիւ՝ ախոյեան կը կանգնիմ Տիգրանեան Մկրտիչ վարդապետին եւ ինչպէս ինքն, նոյնպէս ալ իւր պաշտպանները կը հրաւիրեմք որ եթէ պատիւ ըսուած բանն ինչ լինելն գիտեն, թող առջեւնիս ելլեն ու իրողութիւն, ապացոյց ու փաստ պահանջեն մեզմէ հաստատելու համար թէ Տիգրանեան Մկրտիչ վարդապետը չէ թէ միայն վարդապետութենէ հրաժարեցնելու է, այլ եւ պատժոյ ու նախատանաց յանձնելու է որ խելքը գլուխը գայ կամ բոլորովն կորնչի :

Դարձեալ կըսեմ, ով որ ըսէ եւ նախ ինչ լինելն գիտէ չի կրնար պաշտպանել եւ մինչեւ անգամ բարեւ տալ Տիգրանեանին թէ որ տեղեկութիւն ունենայ բոլոր այն սրբապղծութիւններուն եւ զաղրագործութիւններուն որ Մկրտիչ վարդապետն գործած է եւ տեսնէ այն գարշելի դրոշմը որ նորա ճակտին վերայ դրուած է եւ որն որ վեղարին քօղովն ծածկել կաշխատի մարդկութեան եւ կրօնի թշնամի Տիգրանեան Մկրտիչ վարդապետը :

Մեր այս ըսածներն հաստատելու համար ձեռքերնիս ունեցած փաստերնիս թէ որ հրատարակելու լինիմք չէ թէ միայն ամբողջ թերթեր լեցունելու կը պարտաւորիմք չէ թէ միայն Մկրտիչ վարդապետն ալ վեղարով չի կրնար մնալ, չէ թէ միայն նորա հետ քանի մը ուրիշներու ալ պատիւն կարատաւորի, այլ նաեւ այս վերջին ժամանակիս մէջ իրեն պաշտպան կանգնող եւ իրեն պատարագ մը ընել տալու համար ստորագրութիւն հաւաքող մեր բարեկամաց ալ պատուոյն պիտի մնաս գայ. ուստի այս անգամ եւս ազդարարութիւն կընեմք Մկրտիչ վարդապետին որ խելքը գլուխը հաւաքէ, խոստովանի իւր յանցանքները եւ խոնարհաբար կրէ ինչ պատիժ որ արժանաբար իրեն հրամայուի կրել. ազդարարութիւն կընեմք նա-

եւ Տիգրանեանի պաշտպաններուն որ իրենց պարզմտութիւնը մէկդի թողլով գութ եւ կարեկցութիւն ունենան թէ ամբողջ ազգին վերայ եւ թէ իրենց անձին վերայ եւ զգուշանան, որ չը լինի թէ իրենք նաեւս նշաւակ լինին անպատուութեան, վատ ու նախատելի անպատուութեան. թող գիտնան Տիգրանեանի պաշտպանները թէ իրենք սոսկալի մեղաց մէջ իյնալու վրայ եւ Մկրտիչ վարդապետը պաշտպանելովն եւ նորա պատարագ մը ընել տալու համար ըրած ջանքերովն. Մկրտիչ Տիգրանեանը արդէն ամբաստանութեան տակ է եւ Արօնական ժողովը կրնայ այնքան փաստ ունենալ իւր ձեռքը որ անմիջապէս Տիգրանեանի մօրուքը ածիլել տալով զանի բանտարգէ ազգային հիւանդանոցին մէջ, ուստի Տիգրանեանի պաշտպանները լաւ կընեն թէ որ ոչ Եստուծոյ եւ Հայութեան սիրոյն դոնէ իրենց պատիւը պահպանելու եւ Արօնական ժողովոյ ընելիքներուն խոչընդոտ չի լինելու համար հեռանան Տիգրանեանէն իբրեւ թունաւոր վիշապէ մը. Արխեպիսկոպիտն նաեւս Արօնական ժողովէն որ առանց ականջ կախելու անիրաւութեան ձայնին մեր Լուսաւորչական Ս. Եկեղեցւոյ պահանջմանց համեմատ հարկ եղածը տնօրինեն Տիգրանեանի համար եւ թէ որ կը բարեհաճին ես անձամբ ներկայանալու պատրաստ եմ իւրեանց առջեւ եւ յայտնել այն ամեն յանցանքները որոնք յատուկ հետազոտութեամբ ստուգած եմ Տիգրանեանի վրայ :

Եյս անգամ ալ այս չափով գոհ կը լինիմ, յուսալով որ քիչ օրէն ալ չեմ պարտաւորիր այնպիսի գաղտնիքներ երեւան հանելու որոնք շատ պատիւ չեն բերեր Հայ ընկերութեան :

Հետեւեալ փոքրիկ տեղեկութիւնը պարտաւոր եմք հրատարակել Տիգրանեանի նկատմամբ :

Տիգրանեան Մկրտիչ վարդապետը երբ Սամաթիոյ Եփեսի—մահալէի մէջ իւր հրաշագործութեանց կը պարապէր, եւ ձայն հանած էր թէ օրը միմիայն մէկուկէս նշխարհ կուտէ, նոյն միջոցին պարտիզպան Պալուստին տունը շատ անգամ, կերթար, կուտէր, կը խմէր եւ կը պառկէր. եւ այս պատճառաւ յիշեալ պարտիզպանին եղբայրն Քրիստափորն իւր հրա-

մանաց համեմատ ծախք կրնէր, հարկաւ Տիգրանեանի պատուովն նպարտւածառ, մտածախ, հայազորք եւ գինեպանները ուղուածն կուտային: Տիգրանեան Եէնի—մահալէէն հեռացած ժամանակ հետեւեալ պարտքերը թողած էր Եէնի—մահալէի մէջ:

Մէյտանի Եօրկի պալատին	270 ղըշ
Հասէքիի Մուստաֆա խասապին	430 "
Քարամանլը Տիմիթրի մէխանէճիին	125 "
Հաճի Միքայէլ մէխանէճիին	130 "
Տափութ—փաշայի Մէհմէտին տակը էքմէքճի Յարութիւնին	330 "
Պարտիզպան Պաշուստին եղբօրը Քըրիստափորին	955 "

Եյս Քրիստափորը վարդապետին երթալէն վերջը կը պարտաւորի նորա թողած բոլոր պարտքերը տալ եւ ինքն իրմէ առնելիք ունեւնալ ամբողջ 2240 ղըշ:

Քրիստափոր, վարդապետին այն ժամանակէն հետեւ իւր իրաւունքն կը խնդրէ բայց դեռ առած չէ: Խեղճը Սարգիս Պատրիարքին ալ բողոք բրած է եւ արդի Սրբազան Պօղոս Պատրիարքին, այլ ՚ի զուր. տակաւին մէկ ստակ մը առած չունի: Եհաւասիկ վերջին աղերսագրին օրինակը հոս կը գնեմք որ ընթերցողք լաւ տեղեկութիւն ունենան:

Եմենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայր:

Եսկէց չորս ամիս յառաջ Ձեր Սրբապնութեան աղերսագրով մը գիմեցի՝ Տիգրանակերտցի Մկրտիչ վարդապետին հետ ունեցած դատիս համար եւ Ձեր Սրբապնութիւնն ալ դատաստանական ժողովոյն հրամայեց՝ որ հոն իմ դատա տեսնուի: Բայց յօրէ անտի երթեւեկութիւն ընելով Պատրիարքարանդ չեմ կարող տեսնել տալ դատոս՝ յիշեալ վարդապետը ժողովոյն չը ներկայանալուն պատճառաւ: Նա մանաւանդ անցեալ շաբթու յիշեալ վարդապետը փոխանակ ինքը ժողովոյն ներկայանալու՝ մեզի դէմ փոխանորդ կացուցեր է Չրաճեան Սարգիս աղայն:

Սոյն խոնարհ գրութեամբս կը բողոքեմ արդարադատ Ետեմիդ՝ որ նուաստս խեղճ եւ ողորմելի անձ մի ըլլալովս ալ ես փոխանորդ չեմ դներ կոր: Ուստի ինքը հռչակաւոր ու ճարպիկ անձ մի ըլլալով ինչո՞ւ դատեն փոխելով՝ իրեն վէբիլ կը դնէ, որն որ ընդհակառակն խընդիրը փոխանորդ ալ չի վերցուներ: Ըստ որում

1860 թուէն սկսեալ 18 ամիս դատ վարած եմ յիշեալ վարդապետին հետ, որուն արձանագրութիւնն ալ հարկաւ կը գտնուի Պատրիարքարանիդ գիւնատան մէջ: Նա մանաւանդ ես վարդապետին անձամբ դէմ առ դէմ հարցունելիք խնդիրներ ալ ունիմ, որ բնաւ փոխանորդի չի վերաբերիր, այլ ինքը անձամբ գալու է՝ որ ես խօսիմ իմ խօսելիքներս ժողովոյն մէջ:

Ուրեմն երես անկեալ կողաչեմ Ձեր Սրբապնութեան, որ ո՛ր եւ իցէ կերպիւ իմ ուստիս դատի ներկայացընելու հրամանը ընէք, որ ես ալ ազատելով այս տառապահարութեան Ձեր կենացը աղօթող ըլլամ: Բայց եթէ անտես առնելու որ ըլլաք իմ աղերսս եւ առաջարկութիւնս՝ յայնժամ պիտի պարտաւորիմ Եստուծոյ ահեղ եւ արդար ատենին ձգել. . . եւ այլն:

Ի վերջոյ սա ալ կը խնդրեմ Ձեր Սրբապնութեան, որ յիշեալ վարդապետը անցեալ անգամին նման՝ այս անգամ ալ չի փախչի: Քանզի 1861 թուոյն 18 ամսոյ չափ դատ վարած ժամանակս՝ հազիւ արդար վճիռ մը տալու առնեմ այն ժամանակուան արդարադատ ժողովը, ինքը անյայտանալով ձգեց փախաւ, եւ ունեցած պահանջքս առ կախ մնաց: Ուստի նոյն փորձը այս անգամ ալ չըրած՝ եթէ բարեհաճիք՝ օրինաւոր երաշխաւոր մը իրմէն առնելու շնորհը ընէք, որպէս զի վերջը ազգային Պատրիարքարանիդ ձաճրութիւն մը տալու չի համարձակիմք:

Մնամ ամենախոնարհ ծառայ Ձեր,

Քրիստափոր Սատեհեան:

1864 Յունիս 5, Ի Սամաքիա:

Լսածնուս նայելով Սրբազան Պատրիարքը հրամայեր է ժողովին որ խեղճին դործը, ըրած խնդրանաց համեմատ ժամ մը առաջ կատարեն, ժողովն ալ որոշում ըրեր է որ խնդիրը փոխանորդ չի վերցուներ, եւ թէ Տիգրանեանը անձամբ դատաստանի ներկայանալու է, եւ վարդապետին ալ այս մասին աղդարարութիւն տրուեր է: Բայց Տիգրանեանը որ իւր «Հայելին» մէջ կը պօռայ թէ ով որ հետս դատունի թող դայ դատը վարէ» այն օրուրնէ հետեւ ամեն չորեքշաբթի կապասուի, բայց չի դարմիչդեռ խեղճ բողոքողը արիւն արցունք թափելով ինչ ընելիքը կորուսեր է:

Ար հարցնեմք Տիգրանեանին թէ որ ինքն

պարտք ունի ինչո՞ւ պարտքը չի տար, եթէ չունի, ինչո՞ւ չի համարձակիր անձամբ երթալու եւ դատ վարելու

Բայց այս անգամ կարճ ընեմք ինչպէս որ ըսինք, յուսալով որ ազգային Աւրչուծիւնը զօրաւոր միջոցներ ձեռք առնելով այս անօրինակ գայթակղութեան քարը մէջ տեղէն կը վերցընէ որով եւ մենք ալ չենք ստիպուիր Հայ վարդապետին զաղապարծութիւններն երեւան հանելու եւ հրատարակելու :

. . . . Խմբագիր .

Աւրազայը հավատիս լրագրոյն 87^{րդ} թրւոյն մէջ Պոյաճի գիւղի գարոցին անտերունջ վիճակին, եւ մէկ քանի թաղականաց վրայով գեղեցիկ եւ ճշգրտապատում յօդուած մը կարգադրուցաւ որ այնպիսի յառաջագիմութեանէ զոկեալ ազգային մանկուոյն փոքրիկ նախակրթական գարոցը ցարդ լքեալ մնացած է :

Սոյն գիւղի եկեղեցական գործակալաց անփոյթ ընթացքէն յառաջ եկած աղէտալի դէպքերը, եւ նոյն իսկ իրենց անխոհեմ բնաւորութիւնը եւ ինքս վեց ամիս առաջ գրութեամբ հռչակելովս, կը յուսայի որ թէ գարոցի եւ թէ իրենց շաւիղը կերպարանափոխ կըլայ . այլ ամիսս որ բացակայութեամբս դարձեալ նոյնը կիմանամ, եւ վերջապէս արգոյ թաղականները առանց արդիւնք մը ցուցնելու հրաժարելին կը լսեմ :

Այս եղեր գիւղին խորշերը անանկ զգայուն սիրտ կրող ՀԱՅ ՄԸ, որ համբերութիւնը հատնելով, եւ ալ սրտին վշտերը տանիլ չի կրնալով, Աւրազայը հավատիս թերթին վրայ կը ցանէ, որ ընդհանուր քաղելով՝ գէթ գարման մը լլայ գիւղին Հայաբնակ հիւանդացեալ թաղին . . . : Արանի՛ թէ գիւղացւոց բոլորն ալ արթննալով նոյն զգայուն սիրտը կրող ՀԱՅՈՒՆ պէս վառուէին, որով այս անգամ ինչպէս թաղական ընտրելին քաջ գիտնային թէ ո՞րն է արժան որ կարողութիւն ունենայ սուրբ սրտով աջ մը կարկառելու եւ զիրենք անգունդէն յարուցանելու : Աւ եթէ հրաժարեալ թաղական Մէխանէճի Պօղոսին եւ Թէրեան Թէրզի Յօհաննէսին շողորթութիւն գաւաթներէն եւ իրենց ամեն կերպ մօլութիւններէն զգուշանան, եւ ազգապիղծ սըվաճի Աւրապետին խորամանկու-

թեանցը ունկնդիր չըլան, անշուշտ իրենց զաւակացը յառաջագիմութեանը եւ խղճալի դըպրոցին բարեկարգութեանը նշոյլը պիտի տեսնեն :

Գիտնաք, վսեմաշուք Տէր, ո՛չ կրիւք կը խօսիմ ո՛չ ռիսակալութեամբ . այլ կը բաղձամ որ անխոհեմ տնօրէնութենէ մը առաջ եկած գիւղի մը ցաւալի վիճակը ակներեւ լլայ, որուն ականատես եղած եմ ես ինքնին :

Սա եւս կը յիշեմ որ թաղականաց մէջէն Աւրգանեան Մանուկ աղայն որչափ որ բարերարոյ անձ մի է, սա թերութիւնը ունէր որ իր անձնական զբաղմանցը պատճառաւ հազիւ երեք ամիսը անգամ մը գիւղը կը գտնուէր, յուսալով որ մնացեալ չորս թաղականք իր բացակայութիւնը կը ծածկեն . բայց այս չորսէն ալ երեքը վարպետորդի ըլլալուն մէկդի առնելով միայն Թէրէքէլեան Յօհաննէսը որչափ որ բռնաբլելու տեղ ունէր, այն եւս երիտասարդութեամբը շատերուն սիրտը վհատեցուց . եւ իր անձը բամբասանաց տակ ձգելու տեղի տուաւ քանզի քրէական յանցանքներով ամբաստանուած ու պատժուած մէկու մը, այսինքն չիլինկիր Գրիգորի պէս մէկու մը երես տալով գարոցին հոգաբարձու կարգեց . որն որ թիւ կարգալն անգամ չը գիտէ . բայց չեմ մեղադրեր . քանզի յիշեալ Գրիգորը անոր պատուոյն դաշնելով արդէն ատամուկը կը կրճատէր, ուստի ինքն ալ այնպիսւոյն պաշտօն մը տալ արժան գտնեց, որ բերանը գոցուի . . . ո՛հ . ո՛վ աշխարհակործան թագուն ազնուականութեան . Ունի՞ք յիշատակներ Պօպ եւ Տիրիդ :

Ընդի՛ Տէր, չեմ ուզեր ձեր պատուական լրագրոյն թերթերուն աւելի ձանձրութիւն մը տալ, բաւ համարելով իմ ՓՈՔԲ ԴԱՇՏԵՐՈՒՆ ՄԵԾԱՄԵԾ ԽՆԴԻՐԿՆԵՐԸ անուամբ յօրինած տետրակներս, որոնք դեռ կը շրջագային տեղէ տեղ . այս 'ի զգուշութիւն նոյն գիւղացւոց՝ կամեցայ գրել, որ եւ կը խնդրեմ ձեր մեծայարգութենէն որ բարեհաճիք տեղի շնորհել ձեր պատուական թերթին մէջ որպէս զի կարծիքները փարատին, և իւրաքանչիւր ոք իր արժէքը ճանչնայ :

Չերայնոյ ազգատէր ազնուութեան

Կ. ՊՈՒԼԻՍ

Խ. Ծ. ՅՈՎԱԼԷՓ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

8 յունիս 1864

ԶԱՆԱԶԱՆՔ

Բերկրութեամբ սրտի կը ծանուցանեմք որ Պարզասէր անուամբ նոր ընկերութիւն մը կազմուած է Պէշիքթաշի ազգայնոց մէջ, որոնք խնայողութեան և վայելչութեան օրինաց համեմատ պիտի վարուին, և թէ որ լսածնիս ճշմարիտ է՝ յիշեալ ընկերութեան անդամակիցք քանի մը տիկնայք յառաջիկայ կիւրակէ օր միաձև հանդերձանքով եկեղեցի պիտի երթան:

Նորասիրութեան զարհուրելի արգասեաց և պարզասիրութեան անհուն օրհնութեանց վերայ, բաւական երկարօրէն գրած եմք մեր «Պարնան ծաղիկներ» անուն աշխատասիրութեան մէջ. ուստի ներելի թող լինի ինձ եթէ այս անգամ համառօտիւ կանցնիմ այս խնդրոյ մասին. միայն թէ թող գիտնայ Պարզասէր ընկերութիւնը որ մեր թերթը պատրաստ է միշտ ջատագովել և պաշտպանել զինքը՝ թէ որ ընթացքնին շարունակ համեմատ լինի նպատակնուն:

— Երթանքնտիր Բաղուանեանց Պետրոս վարդապետը որ Երզնկացոց կողմանէ առաջնորդ կուզուէր, ուրախ եմք յայտնելու թէ, նոցա փափաքը կատարուեցաւ, և յիշեալ վարդապետը Պատրիարքական փոխանօրդ կարգուեցաւ Երզնկայի:

Բաղուանեանց Պետրոս վարդապետը՝ ինչպէս ասկից առաջ ալ ըսինք, գործունեայ և բանիբուն անձ մը լինելով, յուսալի է որ քիչ ժամանակէն իւր վերայ ցնծառիթ տեղեկութիւններ տալու բարեբաղդութիւնը պիտի ունենանք:

— Օրագրոյս 22 թուով համառօտ դիտողութիւն մը ըրեր էինք, այն խորհրդածութեանց վերայ՝ որ մեր բարեկամն Պ. Փանոսեան քանի մը շաբաթէ՝ ի վեր կրնէր Սահմանադրութեան չորրորդ տարեդարձի օրը տեղի ունեցած անկարգութեան մը վերայ:

Պ. Փանոսեան թէեւ մենէ շատ լաւ գիտէ մեր ըրած դիտողութեանց օրինաւորութիւնը, սակայն վերջին անգամ Ս. արագայի 90 թուով կաշխատի հաստատել թէ ժողովուրդն անիրաւ և տնօրինութիւնը իրաւունքի տէր էր:

Պարտք և իրաւունք ըսուածը մենք ալ կը ճանաչեմք ու կը յարգեմք, սակայն ասոր հետ ի միասին օրինաւորութեան սկզբունքն ալ չեմք

կրնար մոռնալ ինչպէս որ կը պահանջէ ճշմարիտ իրաւաբանութիւնը. Պ. Փանոսեանի նըպատակն է հաստատել թէ, որովհետեւ ժողովուրդն իւր պարտքը չի ճանչցաւ, հետեւաբար իրաւունք մը չունէր պահանջելիք տնօրէնութենէն. բայց մեր բարեկամը կը մոռնայ խորհելու թէ տնօրէնութիւնը ժողովուրդէն պարտք պահանջած ժամանակ օրինաւոր շարժած չէր, վասն զի ինչպէս որ առաջ ալ ըսինք անվստահելի էր նա ուշ գործի սկսելովն և տոմսակաց որոշ թիւ մը սահմանելովն:

Ժողովուրդէ մը պարտուց վճարում պահանջող որ և իցէ տնօրինութիւն՝ իւր ձեռնարկութեան մէջ յաջող գտնուելու համար ամեն բանէ առաջ օրինաւորութիւն ունենալու է. իսկ ուր որ օրինաւորութիւն չի կայ հոն չի կայ նաեւ ոչ պարտք և ոչ իրաւունք. և ժողովուրդ մը ինչ շարժում ալ որ ընէ այսպիսի տնօրէնութեան մը դէմ, մեծ իրաւունք ունի:

Չենք ուզեր որ մեր այս ըսածներէն անանկ կարծուի թէ մենք տնօրինութիւնը նախատել կուզենք և ժողովուրդը պաշտպանել. քաւ լիցի որ այնպիսի սիրտ մը կրենք կուրծքերնուս մէջ. այլ մեր նպատակն է ցուցնել թէ օրինաւորութեամբ չսկսուած գործ մը զարմանալի չէ որ մինչեւ վերջն ալ ապօրինաւորութեան մէջ գտնուի. ասի մաթեմատիքական հաշուոյ մը չափ ուղիղ է և ճշմարիտ, և ինչպէս ըսինք՝ թէ տնօրինութիւնը և թէ ժողովուրդը ապօրինաւոր ընթացք ունեցան, բայց նախ տնօրինութիւնը և յետոյ ժողովուրդը. Պ. Փանոսեան մեր ընտիր եղբայրը կարծեմ թէ այս ըսածներուս դէմ առարկութիւններ չունի առաջ բերելիք, և հարկաւ այս մասին գաղափարակից է մեզ հետ. ըստ որում թէ որ ինքն պահանջէ ինձմէ որ ընդունիմ ժողովուրդոց ապօրինաւորութիւնը, ես ալ պիտի պահանջեմ իրմէ որ ինձմէ առաջ ինքն ալ ընդունի տնօրինութեան ապօրինաւորութիւնը. իսկ թէ որ մեր բարեկամը կը փափաքի որ ոչ տնօրինութիւնը վշտանայ և ոչ ալ ժողովուրդը՝ թող ինձ հետ ընդունի թէ բոլոր եղած պակասութիւնները ոչ թէ թշնամութեան՝ այլ լոկ անփորձութեան արգասիքն էր. և հետեւաբար տնօրինութիւնը տակաւին շնորհակալութեան արժանի և ժողովուրդն ալ անմեղ էր բարոյական և ընկերական օրինաց համեմատ:

Պ. Փանոսեան կուգէ մեզմէ իմանալ թէ ի՞նչ է բարոյական և ընկերական օրէնքը, և թէ ի՞նչ է այն տարբերութիւնը որ կայ այս և քաղաքային դրական օրինաց մէջ:

Քաղաքային դրական օրէնքը Մովսիսական օրէնքն է որն որ այսօր ամեն կառավարութիւն ընդունած է, և որոյ սկզբանց համեմատ «արեան տեղ արիւն, ապտակի տեղ ապտակ, ահուայի տեղ ահուայ և աչքի տեղ աչք» կը պահանջուի առանց բացառութեան: Իսկ բարոյական և ընկերական օրէնք ըսածնիս քրիստոնէական օրէնքն է որ դեռ աշխարհէս ընդունուած չէ և որոյ սկզբունքն է զոհողութիւն և ներողութիւն, այսինքն ապտակի փոխարէն համբոյր մատուցանել, ներել թշնամւոյն անգամ, և բարիք ընել ամեն անոնց որ կատեն:

Նհաւաստիկ այս է բարոյական և ընկերական օրէնքը իմ ազնիւ Փանոսեանս, որն որ կը հաւատամ թէ ինձմէ աւելի պաշտպանել կը սիրես և հետեւաբար կապասեմ լսել ձեզմէ թէ այս օրէնքով տնօրինութիւնը պարտաւոր էր ժողովուրդին բռածը չի տեսնել, և զանոնք ջերմ կուրծքով ընդունիլ, և ոչ թէ նախատել զանոնք և հարուածել: Իսկ եթէ ըսուի թէ ժողովուրդին կողմանէ ալ յարգուելու էր այդ օրէնքը ան ատեն կը պարտաւորիմ յայտնել թէ իրաւաբանութեան օրինաց համեմատ, ժողովուրդի մը բարեացն նախանձախնդիր և հանրասէր սրտերէ բաղկացեալ տնօրինութիւն մը նախ զործադրելու էր օրէնքը մանաւանդ բուն իսկ նոյն օրինաց սիրոյն և փառացն համար կազմուած տնօրէնութիւն մը:

Աը վերջացընեմ խօսքերս յուսալով որ Պ. Փանոսեան այս անգամ լաւ հասկնալով մեր միտքը չի պարտաւորեր զմեզ դարձեալ գրիչ առնուլ ձեռք այս խնդրոյ նկատմամբ, որոյ վերայ բաւականէն աւելի խօսուեցաւ արդէն:

— Պ. Փանոսեանի կողմանէ փորձով կատարելութեան հասնելու վերայ գեղեցիկ յօդուած մը կայ Արաղայր հաւատիս լրագրոյ 80^{րդ} թրւոյ մէջ: Երբեք արժանի է ուշադրութեան ուստի կը խնդրեմք որ ամեն Հայ բարեհաճի գոնէ մի անգամ յիշեալ յօդուածը կարդալու:

— Աը բողոքեմք Մեղուի դէմ իւր պակաս հրատարակութեանց համար: Վասն զի ինքն խիստ պակաս նկարագրած է Սամաթիոյ քօքօնա Տերտէրի և նորա աշխատեց իրիցկինին ը-

րածներն ու ըսածներն: մանաւանդ իրիցկինին որ ճակատաբաց կը պօռայ թէ «ես ձեզ նման չրոզի ծանրութիւն չունիմ երկու օխանոց անդամանդի մը չափ ծանր եմ ես»:

Աւելի մը ընտանեկան գաղտնիքը երեւան հանելն մեծ սրիկայութիւն է, բայց երբ կին մը թշնամանք կը կարդայ հանրութեան և կը պատերազմի ոչ թէ իւր տան մէջ այլ փողոցը բազմութեան մէջ և այլոց հետ ինախատինս իւր սեռին, ազգի, մարդկութեան և Քրիստոնէութեան, այն ատեն այնպիսի կին մը մանաւանդ իրիցկին մը հրապարակական խայտառակութեան արժանի է: Մեղուի քաջութենէն այսքան երկչոտութիւն չէինք յուսար:

— Մշեցի Հայերն կը փափաքին որ Ս. Սարապետի վանքէն այս օրերս եկող չորս վարդապետները Պօլսոյ եկեղեցիներէն հրաւիրուին մէյմէկ պատարագ ընելու, և մէյմէկ քարոզ տալու համար:

— Արեւակի 23^{րդ} թիւն ալ տարակոյ չի թողուր Չամուրճեանին պապամուտութեան եւ ճիզուիթութեան վերայ, ըստ որում ինքն քանի մը պապերուն Փրանմաստնութեան դէմ ըրած բանադրանքներն մէջ բերելով, յիշեալ ընկերութիւնը կը վատահամբաւէ, իբր թէ պապերուն բանադրանքները արժէք մը ունենային և զօրաւոր փաստ մը լինէին Փրանմաստնութեան գէշութիւնը հաստատելու: չի յիշեր արդեօք մեր պարոն Հինը թէ պապերուն ըրած բանադրանքները ոչ մէկզմէկ կը բռնեն, ոչ զօրութիւն ունին և ոչ յարգ լուսաւորութեան առջեւ, այլ մանաւանդ սա եւս անհերքելի ճշմարտութիւն մի է՝ որ ինչ բան որ պապերը կը բանադրեն, այն բանը հարկաւ աշխարհօգուտ բան մի է: Վասն զի մարդկային ընկերականութեան բարեկարգութեանը համար ամեն եղած շարժումներուն առաջին ու վերջին թշնամին պապականութիւնն է:

Դարձեալ Չամուրճեանը նոյն թուով յայտնի կընէ թէ ինքն որքան ճնշուած է մեր հարուածներուն տակը: Ըստ որում խեղճը ալ չի կրնալով դիմանալ սրտին ցաւերուն՝ գմեզ լիբբ, խենդ, հերետիկոս և ազանդապետ կանուանէ առանց մեր լիբբ, խենդ, հերետիկոս ու ազանդապետ լինելնիս փաստելով ապացուցանելու, ինչպէս որ մենք կընեմք երբ զինքն ճիզուիթ, պապամուլ, ցնորեալ, Հայ ազգին նախատինք

բերող, վատ, գծուծ, շողորթ, շահամուլ, ինքնահաւան և թշնամի լուսաւորութեան կանուանեմք։ Օրինակի համար Չամուրճեանը ճիգուիթ է՝ վասն զի Արծնական ժողովոյ առջև չի կրցաւ ըսել թէ ճիգուիթ չեմ, երբ իրեն հարցուցին։ պապամուլ է՝ վասն զի իւր ամեն քարոզութիւնները Պապերու վճիռներովը կը հաստատէ։ ցնորեալ է՝ վասն զի մոռնալով իւր պապականութեան համար ըրած պաշտպանութիւնը, Արծնական ժողովին բողոք կընէ որ ցուցունեն իրեն պապականութիւնը։ Հայ ազգին նախատինք է՝ վասն զի նորա հացովն կապրի, մինչդեռ նորա կործանմանը կաշխատի։ վատ է՝ վասն զի բացէ ի բաց իր ինչ լինելը և ինչ ըսկըգրուելը ունենալը չի կրնար յայտնել։ գծուծ է՝ վասն զի կուլայ երբ իրեն ճիգուիթ անունը կու տան։ շողորթ է՝ վասն զի միշտ տիրապետաց կը խոնարհի և անոնց գործիք կը լինի։ շահամուլ է՝ վասն զի շահու համար պապականութիւն կը քարոզէ։ ինքնահաւան է՝ վասն զի բոլոր ճշմարտասիրաց չի հաւնիր, և լուսաւորութեան թշնամի է՝ վասն զի ճիգուիթ, պապամուլ, ցնորեալ, հայութեան նախատինք, վատ, գծուծ, շողորթ, շահամուլ և ինքնահաւան է։

Տե՛ս Չամուրճեան, ես որ քեզի չափ ծեր չեմ, որքան համարձակ եմ ազատ ու ճակատաբաց, մինչդեռ դու երկչոտ, կաշկանդեալ և սեւերես ես։ չե՛ս նախանձիր իմ վերայ ո՛ր իմ վատ ակոյանս, զգացմունքներուդ ամենէն նըւիրակամն ալ մեռած է, և կը հաւատամ ինձ թէ որ քեզի ըսեմ որ դու մարդկութենէ ելած ես։ ամսո՛ս խղճալի արարած, միթէ չե՛ս խորհիր թէ ի՛նչ արժէք ունի ազատութիւնը, ազատութիւնը որով կորոշուի մարդս անբանեւրէն։ ազատութիւնը որ ես ունիմ ու դու չունիս։

Չամուրճեանի կատաղութիւնը մեզ դէմ այն աստիճանի բարձրացած է՝ որ բերնին եկածը դուրս է թափեր ըսելով։ «անոր գրածները կը նետենք ուր որ արժան է»։ Չամուրճեանը ծեր լինելով՝ այս մասին իրեն օգնել կուզեմք։ ուստի իր տեղը մենք մեր գրութիւնները իրեն քթին բերնին կը նետենք։ Ընթերցողներէս ներում կը խնդրեմ յիշեցընելով դարձեալ, թէ Չամուրճեանը ծեր է՝ իսկ մենք երիտասարդ։

— Ուրախ եմք տեսնելով որ վերջապէս Ուսումնական խորհրդոյ կողմանէ «Վանոնա» գրութիւն ընդհանուր բարեկարգութեան ազ-

գային վարժարանաց անուն տետրակ մը հրատարակուեցաւ, միայն թէ կը ցաւինք որ յիշեալ տետրակաւ մեր բարեկամ Պ. Չամուրճեանին արժէքն յայտնուած է, վասն զի մինչդեռ Ուսումնական խորհրդոյ անդամ իւր աշակերտաց տեղն եղողներ առնապետութեան, առնադպրութեան և փոխանորդութեան պաշտօններ ունեցեր են, խեղճ Չամուրճեանը անպաշտօն մնացեր է։ Ես լինէի Չամուրճեանի տեղ բարկութենէս կամ կը ճաթէի և կամ թէ ոչ կը հրաժարէի Ուսումնական խորհրդոյ անդամակցութենէն։ վասն զի մարդ եղողին անկըրելի է որ այնպիսի նուաստութեան մը դիմանայ, մանաւանդ Չամուրճեանին՝ որ կէս դարէ հետէ իսէրն ազգութեան կաշխատի, կը նախատուի և նահատակուիլն ալ մօտեցեր է։

ԳԱՂՏՆԻՔ

ՀԱՅ ԿՂԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԿԱՄ

ԱՐԻԻՆԱԼԻՑ ՎԻՃԵՐՈՒ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐՄԵՆԱԿ ՀԱՅԿՈՒՆԻ

Այս անուամբ 160 երեսներէ բաղկացեալ մեր մէկ աշխատութիւնը ի լոյս ընծայելու համար, այս օրուընէ բաժանորդագրութիւն մը կը բանամք տրպազրական ծախքերնիս հայթայթելու համար։

Բաժանորդք մէկ օրինակի համար պիտի վճարեն միայն 10 դուրուշ կանխիկ։

Բաժանորդաց թիւն հարիւրի հասնելուն պէս գործը պիտի սկսի հրատարակիլ եւ ամեն շաբթու 16 ական երես տրուիլ բաժանորդաց։

Բաժանորդագրութիւնը կընդունուի,

Կ. Պօլիս Մեծ—նոր—խանի վերի դուռ թիւ 2 օրագրոյս գրասենեակը եւ այն ամեն տեղերը՝ ուր գործակալ ունիմք։

Օրագիրս կը հրատարակի ամեն ամսոյ 1ին, 10ին եւ 20ին։ Գին տարեկան կանխիկ 70 դուրուշ։ վեցամսեայ 40։ Դուրս խրկուած օրագրոց ծախքն առնողին վերայ է։

Բաժանորդագրութիւնը կընդունուի Կ. Պօլիս Օրագրոյս գրասենեակը Մեծ նոր խանի վերի դուռք թիւ 2։ —Իզմիր Ծաղիկ Հանգիսի գրասենեակը։ —Հայեպ, Յ. Ս. Քիւրքճիանօմ։ —Թեքիրտաղ, Հայրենասիրաց Ընկերութիւն։ —Կարին, Արշարունի ընթերցարան։ —Անդրիանուպօլիս, Թորոս Յովհաննէսեան։ —Նիկոմիդիա, Պ. Հաճի Յակոբ Նազարեան։ —Տրապիզոն, Պ. Խաչատուր Էյմասեան։ —Ակն, Պ. Ղազարոս Ճանապետ։

Ինչ որ Խմբագրութեան եւ Տնօրէնութեան կը վերաբերի, պէտք է ուղղել առ շարագիր եւ Տնօրէն օրագրոյս,

ԱՐՄԵՆԱԿ ՀԱՅԿՈՒՆԻ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ. Յ. ՔԻՐՔՃԵԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, ՖԻՆՃԱՆՃԸԼԱՐ